

MISIONÁRI ILYRIZMU ETNICKY MOTIVOVANÉ CESTOVANIE JUŽNÝCH SLOVANOV V TRIDSIATYCH A ŠTYRIDSIATYCH ROKoch 19. STOROČIA¹⁾

Marcela BEDNÁROVÁ

Stúpenci južnoslovanského integračného hnutia, ilyrizmu, vychádzali z dobovej predstavy o jednote slovanského národa, ktorá bola personifikovaná v bytosti, nazývanej *Matka Sláva* (resp. Slávia). V užšom variante, v zmysle tzv. ilýrskeho národa, hovorili o *Matke Domovine* (Majka Domovina). Rozlišovali tak dva základné princípy, oživujúce, resp. oduševňujúce národ, členmi ktorého sa cítili byť. *Matka Sláva* zastupovala duchovný princíp všetkých Slovanov, pričom pojem Sláva (Slávia) mal dva významy: 1. označoval sa ním génius (duch) „slovanského národa“ a 2. vyjadroval územie, na ktorom žijú Slovania. *Matka Domovina* vystupovala v rámci užšieho pôsobenia – najčastejšie ako matka želanej „ilýrskej vlasti“.

Národ bol v ponímaní ilýrcov spoločenstvom ľudí, ktorí sú „*jedným starodávnyim pôvodom a jedným jazykom medzi sebou spríbuznení*“.²⁾ Okrem pôvodu a jazykovej príbuznosti ho prirovnávali k rodinným a pokrvným zväzkom tvrdiac, že národ je „*jedna veľká rodina, ktorá je zložená z mnohých menších pokrvne spríbuznených a na rozličných miestach žijúcich (menších) rodín*“ a že „*jeden pôvod a jeden jazyk je prirodzenou silou ich príbuzenstva*“. V zmysle súdobých nemeckých koncepcií dejín hlásali, že „*všetky národy dokopy činia celé človečenstvo, [...] teda šťastie jedného národa nosí šťastie celému ľudstvu; a bieda i nevoľa jedného národa pociťuje sa v celom človečenstve*“.³⁾

1) Autorka je pracovníčkou Historického ústavu SAV v Bratislave. Štúdiá vznikla na Historickom ústave SAV v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0138/11 *Premeny slovenskej spoločnosti v prvej polovici „dlhého“ 19. storočia*.

2) *Gdě je sloga, tu je i Božji blagoslov. Od Dra. Steića*, Danica ilirska 2, 1836, č. 50, s. 200.

3) *Tamže*.

Pocit príslušnosti k veľkému slovanskému národu bol významným psychologickým momentom najmä z hľadiska početnosti, čo malo pôsobiť ako rovnovážna sila voči nemeckým a maďarským národno-jazykovým záujmom. V tomto duchu vyjadřila obraz slovanského „národa“ vedúca osobnosť ilýrskeho hnutia, Ljudevit Gaj. V článku *Naš Narod* hovorí jeho geografický opis o rozsiahlom a najmä súvislom priestore, ktorý obývajú slovanské etniká:

„Na jednej polovici Európy leží hrozivý velikánsky obor. Jeho temeno sa kúpe v sinom mori Adrie; a jeho ohromné nohy sa opierajú cez severný lad a sneh o Čínsky múr; v mocnej, cez srdce tureckého cárstva položenej pravici nosí Čierne more a v ľavej, cez srdce Nemeckej krajiny natiahnutej ruke, drží Baltik. Jeho hlava je stredná Ilýria, ovenčená kvetím teplého juhu; jeho prsia, Uhorsko; hrud', Planina chorvátska (karpatská); jeho srdce je pod starými Tatrami; jeho žalúdok rovina Poľská, a brucho a nohy nezmerň priestor Ruský. – A ten obor je náš národ – národ v Európe najväčší, – národ Slovanský; lebo kosti a mäso tohto hrozivého tela sú bratia Slovania, a krv, ktorá toto hrozné telo oživuje, je jedna krv našej matere Slávy, to jest jedna národnosť Slovanská.“⁴⁾

Idea jednotného slovanského národa bola kotvou, ktorá sľubovala oporu i istotu, a bola tiež príslubom nádeje do budúcnosti. So zreteľom na veľký spoločný národ vnímali potom ilýrci symboliku Matky Slávy ako sceľujúci fenomén, ktorý vedie Slovanov ku vzájomnej jednote. Povedané slovami Dragutina Rakovaca, nad „*Čechom, Lechom, Mechom i Ilýrom [...] matka Sláva rozprestiera plášť jednoty.*“⁵⁾ Zjednotenie a svornosť boli vôbec jednou z najčastejšie sa opakujúcich výziev uhorských Slovanov, na ne apeloval iniciátor slovanskej vzájomnosti Ján Kollár a k nim pobádali ilýrci, stotožňujúc sa pritom s myšlienkou svojho srbského druhá, ilýrca Jovana Steića: „*Kde je jednota, tam je i Božie požehnanie!*“⁶⁾ V slovanskom spoločenstve videli záruku stability, preto sa v korešpondencii i v ilýrskych časopisoch neustále pretriasala téma celoslovanskej jednoty: „*Nech sú všetci Slovania bratia jedného kmeňa, nech nehľadia na rôzne žezlá, pod ktorými stoja, navzájom sa spoznať sú si povinní a ako stratení synovia v objatí svojej matky Slávy navrátiť sa k sebe musia...*“⁷⁾

4) Ljudevit GAJ, *Naš Narod*, Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka 1, 1835, č. 34, s. 234.

5) Dragutin RAKOVAC, *Udari već sat i nam*, Danica ilirska 7, 1841, č. 15, s. 57.

6) *Gdë je sloga*, s. 204.

7) Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zbirka rukopisa i starih knjiga,

Najčastejšie bola pripomínaná aktuálnejšia jednota „ilýrska“. Vzbudiť pozitívne postoje ilýrcov, „*lásku k rodu i domu ilýrskemu prebudiť, nejednotou rozdrobených bratov literárnou jednotou spojiť*“, ⁸⁾ to mali byť hlavné ciele každého vlastenca. Aj záhrebskí študenti vyzývali k svornosti, tvrdiac, že „*praví rodolubci zahodia predsudky, ktoré Chorvátov – Slavóncov – Krancov – Srbov – a iných Ilýrov ako stena rozdeľujú, všetci si vzájomne začnú podávať ruky a jedným pravým menom Ilýri sa nazývať...*“ ⁹⁾ Ako bolo spomenuté, s „ilýrskou národnosťou“ bola spájaná Matka Domovina, pomenovanie, ktorej sa nezriedka modifikovalo na „Matka Ilýria“. Z hľadiska symboliky zastupuje matka princíp prvopočiatku a bezpečia. Archetyp Veľkej matky sa objavuje ako jeden z najvýraznejších fenoménov v mytológii svetových dejín. Carl Gustav Jung považoval obraz matky z hľadiska psychológie národov za univerzálny a najfrekvencovanejší. ¹⁰⁾ Matka Sláva i Matka Domovina obrazne zastupovali princíp národného ducha a jeho prejavov. Na matku projektovaný archetyp udržiaval u ilýrcov hlboko emotívne vnímanie – túžili sa k nej vnútorne priblížiť a spoznávať ju v jej mnohovrstevných prejavoch.

Jedným z cieľov *synov Matky Domoviny*, ako ilýrci sami seba nazývali, bolo čo najdôkladnejšie spoznávať krajinu, ktorú považovali za *svoju*. Ide o zaujímavý fenomén viazania pocitu národnej príslušnosti k etnickým oblastiam, ktorý nebol symptomatický len pre slovanské národno-emancipačné hnutia. Krajina, jej kolorit, ako aj prírodné krásy a zvláštnosti s ňou spojené, púťali pozornosť cestovateľov a neraz im slúžili na doplnenie obrazu o „podobe vlasti“ a charaktere jej obyvateľov.

Nezanedbateľnou súčasťou romantickej vízie sveta bolo poňatie prírody v jej metafyzickej rovine. Aj preto značnú časť podujatí organizovali národovci, ak to okolnosti dovoľovali, v prírode, ktorá bola z hľadiska spôsobu jej vnímania v tomto období takpovediac znovuobjavená. Príroda, resp. krajina, bola chápaná v dvoch rovinách: na jednej strane vystupovala ako živá bytosť (v kontexte konkrétneho národného povedomia ako *Matka Sláva*) a na druhej strane sa subjektívizovala do obrazu ľudskej duše – či už individuálnej, alebo kolektívnej (národnej). Celkovo sa vnímanie prírody

Zagreb (ďalej NSK ZRSK), 3562, Početak narodnoga duhovne mladeži Društva u seminištu zagrebskom 1836/37.

8) Ljudevit GAJ, *Na Město Proglasa*, Danica ilirska 2, 1836, č. 27, s. 108.

9) NSK ZRSK, R 3562, Početak narodnoga duhovne mladeži Društva u seminištu zagrebskom 1836/37.

10) Carl Gustav JUNG, *Archetypy a kolektívne nevedomie*, I, Košice 1992, s. 95.

postupne odpútavalo od pocitov strachu nepoznaných a neovládateľných živlov a začalo naplňať ideál estetiky vo svojej prirodzenej forme.¹¹⁾ Výraz a prejavy prírody sú v tomto období zachytené v dielach širokej škály umeleckých foriem – od maliarskeho, cez básnické, literárne alebo hudobné stvárnenie. Nešlo pritom len o idylické znázorňovanie prírody plnej prírodných krás a bohatej farebnosti. Práve naopak, stretávame sa s obdivom k ozrutnosti hôr a k drsným poveternostným podmienkam, vo výtvarných dielach často zobrazovaných sivou a najmä hmlistou bielou farbou, ktoré celkový dojem znejasňovali a percipienta naplňali neurčitou clivotou. Prítomnosť nehostinnej stránky prírody v umeleckom diele na jednej strane slúžila na dotvorenie atmosféry, keď pochmúrna príroda a živly naplňali percipientov neurčitou clivotou a melancholickými náladami; a na druhej strane akcentovala, že závažnosť zobrazených udalostí podčiarkujú aj prírodné sily. V romantickom diele tak mohlo ísť o otázky intimity jedinca, jeho vzťahu k svetu či transcendentnu, ako aj o problém postavenia národa, resp. ľudstva.

Slovanské elity pociťovali spätosť s celým slovanským svetom a pokiaľ im to okolnosti a finančné prostriedky umožňovali, vydávali sa aj na poznávanie vzdialenejších oblastí, obývaných inými slovanskými etnikami s cieľom oboznámiť sa s ich kultúrou a zvykmi. Svoje pozorovania a dojmy potom spracovávali do literárnej podoby, aby informovali o stave a charaktere kultúr iných etník. Podobne ako v predchádzajúcom, osvietenском období, mávalo cestovanie za spomínaným účelom najmä vzdelávací a poznávací charakter. S nástupom romantizmu sa však kolorit záznamov cestovateľov začal postupne meniť. V cestopisoch čoraz častejšie dominovali osobné pocity zapisovateľov, boli písané sugestívnejšie, a v porovnaní s cestopismi z 18. storočia mali menej náučný a encyklopedický ráz.¹²⁾ Cestopisy romantikov a ich zápisy z ciest boli zároveň dôležitým zdrojom estetického vnímania prírody a išpirácie ňou.¹³⁾ Ubúdanie objektivisticko-intelektuálskych tendencií v cestovateľských zápisníkoch bolo teda čoraz silnejšie nahrádzané ich subjektivisticko-literárnym charakterom.

11) Eduard MAUR, *Kult hor v českém národním mýtu*, in: Blanka Rašticová (ed.), *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště 2001*, s. 101–110; k téme tiež Karel STIBRAL, *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha 2005, s. 97–114.

12) Milena LENDEROVÁ, *Z Francie do srdce Evropy*, Český časopis historický 99, 2001, č. 2, s. 277.

13) K. STIBRAL, *Proč je příroda krásná?*, s. 108.

Skúmanie slovanstva ako nového fenoménu európskych dejín 19. storočia bolo významným motivačným faktorom, a to nielen pre tých Slovanov, ktorí boli územne, resp. politicky spojení s habsburskou monarchiou. Cestovateľskými aktivitami boli okrem Čechov známi najmä východní Slovania, ktorí absolvovanie akéhosi „vlastivedného“ turné po slovanských územiach považovali za nenahraditeľnú skúsenosť v rámci poznávania fenoménu Slovanstva.¹⁴⁾

V Rusku vyšlo odporúčanie spoznávať slovanské krajiny a etniká dokonca z oficiálnych kruhov, keď v tridsiatych rokoch posielala ruská vláda svoje osobnosti, venujúce sa slavistike, na poznávaciu púť po slovanských územiach.¹⁵⁾ Takúto cestu podnikli medzi inými Izmail Ivanovič Sreznevskij, Peter Ivanovič Prajs a Osip Maximovič Bod'anskij, ktorí sa v rokoch 1837–1842 oboznamovali s kultúrou a jazykom Slovanov, žijúcich na území habsburskej monarchie a Pruska.

Pohľad a charakteristika jednotlivých území sa v očiach cestopiscov líšili mnohokrát i v závislosti od príslušnosti cestovateľa k etnickému, resp. národnému spoločenstvu. Cestovatelia zo západných krajín si v súvislosti s konkrétnym územím všímali väčšinou politiku, charakter krajiny a spoločenské zriadenie. Slovanskí cestovatelia mali tendenciu politicko-spoločenské vplyvy skôr ignorovať a ich etnologický záujem býval namierený hlbšie do sondáže konkrétneho slovanského folklóru, zvykov, mravov, spôsobu života a reči. Pozastavovali sa nad rozdielmi v stupňoch rozvoja národných inštitúcií a ich opis predkladali vo svojich cestopisných zmlomkoch ako inšpiráciu pre vlastné prostredie. Rozdiel v cestovateľských zápisoch bol markantný aj z hľadiska subjektívnej sympatie, resp. antipatie cestovateľa ku krajine, v ktorej sa nachádzal. Frekventované sú tendencie slovanských cestovateľov odmietať rovinatú maďarskú krajinu: „... *nám sa nechce do vašich vyľudnených a vysušených pustatín, v ktorých uzrieš leda*

14) V prvej polovici 19. storočia cestovali za účelom oboznámiť sa s kultúrou a jazykom Slovanov napríklad (v tridsiatych rokoch) F. C. Kampelík, K. S. Amerling, V. Štulc, F. L. Rieger či A. Vrťátko. Z východných Slovanov možno spomenúť (v štyridsiatych rokoch) M. P. Pogodina, V. A. Panova, N. A. Riegelmana a ďalších.

15) Príčinou tohto rozhodnutia bol nedostatok profesorov pre nový školský predmet Dejiny a literatúra slovanských národov, ktorý bol v roku 1835 ruskou vládou zavedený do učebných osnov. Vyslani kandidáti mali absolvovať cestu po slovanských krajinách, čím chcela ruská vláda zabezpečiť adeptom priamu a praktickú formu štúdia slovanských národov. Pozri: Ján AMBRUŠ (ed.), *Listy Ludovíta Štúra I*, Bratislava 1954, s. 628.

ak túlajúcich sa zbojníkov“.¹⁶⁾ Na druhej strane, maďarské národné elity považovali svoje úrodné polia za ideálne a zatracovali „*hornaté slovenské kraje, v ktorých vraj Boha nieto*“.¹⁷⁾ Diferencovane vnímali cestopisci i obyvatel'stvo. Napríklad Gustáv Kazimír Zechenter (Laskomerský) reagoval ostrou kritikou na postreh istého maďarského publicistu z návštevy Chorvátska, že pri chorvátskom „*stole sa [...] nemierne pije...*“.¹⁸⁾ Zechenter tvrdil, že Chorváti sú mimoriadne vďační, srdeční a pohostinní: „*v dome Horvátskom si ako vlastnuo d'jeťa; ulúba ťa, uhostja ťa ako brata ...*“.¹⁹⁾ (Len na okraj poznamenávam, že v tejto súvislosti potom trochu kuriózne vyznievajú jeho slová vo vlastnej autobiografii, kde narážku maďarského cestovateľa v podstate nechtiac potvrdil: „*Už či si bol v tom rozpoložení na hoc ktorý čas víno piť, alebo nie, ponúknuté víno si musel vytrúsiť na zdravie gospona kuče – gazdu a gospu kuče – gazdinej [...] Keď [...] som sa, dovolávajúc na svoj zdravotný stav a zákaz lekára úctivo síce, ale určite vzpieral víno piť, po dlhšom dohovárani preniesli túto povinnosť na môjho priateľa Jelačiča s tým dodatkom, že on za mňa pol druha-dva razy toľkú porciu povinen vypiť, čo on konečne po malej námahe vykonal. [...] Povinnosťou (na to určených osôb – pozn. aut.) bolo prisne a svedomite dozerat', aby hostia pilne jedli a nadovšetko pili.*“ A nasledoval dlhý rad Zechenterom vymenovaných tipov na „*pripíjačky [...] Okolo konca hodovania už tváre horeli, vrava šumela. [...] Pijaných som videl mnohých, kriku, šumu dost'*“.²⁰⁾ Zechenter však nezabudol na ospravedlnenie dodať: „*Nuž ale [...] srdečnosť sa tomu odopriet' nemohla.*“²⁰⁾

Z organizovaných cestovateľských aktivít, ktorých obsah bol namierený na spoznávanie slovanských etník možno spomenúť i slovenský „cestovateľský výbor“ Ústavu reči a literatúry československej na evanjelickom lýceu v Bratislave, ktorý sa formoval v druhej polovici tridsiatych rokov. Zvolený cestovateľ mal putovať po slovanských krajinách a všimáť si špecifiká jednotlivých slovanských národov. Na tento účel sa konali mesačné zbierky s vopred určenou sumou. Tie sa mali na konci školského

16) Eudovít ŠTÚR, *Starý a nový vek Slovákov*, B. m. 1994, s. 47.

17) *Tamže*, s. 46.

18) Gustáv Kazimír ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, *Zlomky z denníka cestovateľa po Chorvátskej*, Orol tatránski 2, 1846, č. 49, s. 387.

19) *Tamže*.

20) Gustáv Kazimír ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, *Päťdesiat rokov slovenského života*, I, Bratislava 1974, s. 89–91. Podobne sa vyjadril aj Ján Francisci: „*Na tých chorvátskych večierkoch bolo spevu a rečenia hojnosť, ale i hojnosť pohostenia, menovite vínom. Ale pri víne sme my, Slováci, nevládali nasledovat' Chorvátov.*“ – Ján FRANCISCI, *Vlastný životopis*, Bratislava 1956, s. 110.

roka odovzdať vybranému študentovi, ktorý sa zároveň zaväzoval napísať o absolvovanej ceste obširnejšiu správu. Ľudovít Štúr ako organizátor činnosti bratislavského Ústavu žiadal aj Chorvátoch o vyslanie „cestovateľov“ do slovenských stolíc pre lepšie vzájomné spoznávanie. Štúr v otvorenom liste adresovanom *Mládeži ilýrskej*, ktorý prostredníctvom listu Ljudevitovi Gajovi posielal do *Danice ilýrskej* v novembri 1837, napísal: „*Veľmi krásny a národnej veci našej osožný zvyk sa ukázal teraz medzi Slovanmi cestovať k rozličným pokrvným bratom a poobzerat' si stav, v akom je duch národnosti, Slovanstvo: vôbec zoznámiť sa s národom svojím a jeho literárnou činnosťou. [...] Preto povolávame Vás, drahí bratia, aby niektorý z vlastencov podnikol cestu budúci rok k tatranským Pahorům našim, čo že splníte, úfame sa tým viac, že aj z nás niektorý krajan navštíví za národnost' horiacu domovinu Vašu.*“²¹⁾ Členovia bratislavského Ústavu vyslali v lete 1838 k južným Slovanom Pavla Ollíka, ktorý precestoval Chorvátsko a Slavónsko.²²⁾ O rok neskôr Jozef Miloslav Hurban cestoval do Viedne, Čiech a na Moravu a na rozdiel od Pavla Ollíka bol jeho cestopis neskôr skutočne publikovaný.²³⁾ Najintenzívnejšie osobné kontakty predstaviteľov slovenského hnutia sa rozvíjali, aj vzhľadom na geografické podmienky a jazykovú príbuznosť, pravdaže s Čechmi, ktorých na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov 19. storočia zaznamenávame veľké množstvo.

Vo všeobecnosti bolo hlavným zámerom slavianofilov spoznať *Matku Slávu* v jej mnohotvárných prejavoch. Bližšiu spojitosť s „*duchom národa*“ sa kultúrne elity národov snažili dosiahnuť najmä organizovanými podujatiami a etnicky podfarbenými turistickými i cestovateľskými aktivitami. Vzdelanci chceli „*oživiť predkov svojich čias*“ výstupmi na ruiny starobylých miest a sídiel, či na vrchy a končiare, ktoré dostávali oficiálny atribút národných symbolov.

Objavovanie „národných“ tradícií a sprostredkovávanie príbehov s posvätnou tematikou boli charakteristickými symptómami aj ilýrskeho hnutia. Viac ako nacionalizácia vrchov a hôr, čo bolo rozšíreným fenoménom skôr slovenského či českého hnutia, dostávali atribút národných miest tie lokality, ktoré ilýrci spájali s dejinnými udalosťami „*ilýrskeho národa*“.

21) J. AMBRUŠ (ed.), *Listy Ľudovíta Štúra*, s. 127–130. Ljudevit Gaj Štúrov list v *Danici* napokon neuverejnil. Štúr predpokladal, že na príčine mohli byť cenzúrne dôvody. *Tamže*, s. 145 a 456.

22) Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ďalej ALU-SNK), Martin, J 2718, Slovensko-chorvátske vzťahy. – O Ollíkovej ceste sa zmieňoval Mate Topalović v liste Lj. Gajovi z 27. 8. 1838.

23) Jozef Miloslav HURBAN, *Cesta Slowáka ku Bratrům Slawenským na Moravě a w Čechách*, Pešť 1841.

Išlo pritom o oblasti spojené so starobylými miestami tzv. Veľkej Ilýrie, resp. jej „*veľkých potomkov*“ alebo lokalít, na pôde ktorých si pripomínali obetavosť a martýrstvo predkov. Podľa charakteru miesta a s ním súvisiacimi udalosťami vnímali potom genius loci ako miesto slávy alebo bezútechy. Zvlášť emotívne sa vyjadrovali o dejiskách najväčších protitatarských a protitureckých bojov, ktoré sa v kolektívnej pamäti ilýrcov formovali ako miesta spojené s ilýrskou obetou za slobodu a vlasť: „*Táto prázdnota, táto pustá a vysušená príroda takto zhorela, keď vulkáni počas tisícročia po nej besnili – vyvoláva v človeku dojem, akoby sa vskutku na druhom svete ocitol.*“²⁴⁾ Neraz pritom išlo o zmiešané emócie smútku a hrdosti. Po prechádzke na Grobnickom poli zapísal Antun Nemčić do svojho cestopisu: „*Radost' i žal' zvierali mi prsia na pustých tých poliach; radost', keď som si spomenul na minulosť, nad ktorou nehynúci génius našich pradedov tak víťazoslávne panuje; a žal', lebo som si na otázku „Čo zostalo z potomkov hrdinských tých víťazov?“ – týmito slovami básnika odpovedať musel: Hnilé malátne roztrhané telo / sebe cudzí, a nikomu milí...*“²⁵⁾ Na Grobnickom poli sa počas svojich ciest pristavil aj Ján Kollár s úmyslom obhliadnuť si miesto „*Horvatùm a všem Slavjanùm svaté*“.²⁶⁾ Kollárov *Cestopis* okrem vlastných dojmov zachytáva aj tradovanú chorvátsku povesť, vzťahujúcu sa na toto miesto: „*Nesčíslné množství jich (Tatárov) zde padlo; jedna polovice pole jest bílým drobným kamením pokryta, proto praví prstonárodní pověst, že toto kamení s nebe na tyto lidohromce padalo.*“²⁷⁾

Hoci sa teda na jednej strane láska k národu prejavovala cez súcit k žalostnému postaveniu Chorvátov v súčasnosti i v minulosti, na druhej strane dvíhaníu nacionálneho sebedomia napomáhali idey o hrdinských historických činoch predkov. Možno povedať, že ľútosť nad ťažkým cudzím jarmom, pod ktorým „*väčšina Ilýrov tol'ko storočí stenat' musela*“ kompenzovali ilýrci vlastnými, do istej miery i vyfabulovanými predstavami o „*Ilýrii, štáte slávnom*“ a o „*Ilýroch, chrabrych synoch Matky Slávy*“.²⁸⁾

24) Antun Nemčić GOSTOVINSKI, *Putositnice*, Zagreb 1845, s. 106.

25) *Tamže*, s. 103.

26) Jan KOLLÁR, *Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841. S vyobrazením a přílohami, též i se slovníkem slavjanských umělcův všech kmenův od nejstarších časův k nynějšímu věku, s krátkým životopisem a udáním znamenitejších, zvláště národních výtvorův* (ďalej len: *Cestopis, obsahující cestu do Horní Itálie...*), Praha 1907, s. 80.

27) *Tamže*.

28) Josip MAYER, *Glas rodoljubca*, Danica ilirska 2, 1836, č. 1, s. 3 a *Mladeži ilirskoj*, Danica ilirska 2, 1836, č. 7, s. 26.

V snahe vyzdvihnúť duchovnú veľkosť národa, predstavovali veľké postavy ako svojich etnických predkov. Redaktori ilýrskych časopisov rozširovali, že Alexander Veľký, Juraj Kastriotič Skanderbeg, cisár Dioklecián či svätý Hieronym boli „*praví opravdiví Ilýri*“. Veľkej pozornosti sa v tejto súvislosti tešili dalmátske mestá, najmä Split, kde dal na prelome 3. a 4. storočia cisár Dioklecián vybudovať palác (Spalatum) a Solin, ktoré bolo považované za miesto jeho rodiska. Dioklecián bol totiž spolu inými vyše štyridsiatimi panovníkmi rímskej ríše a ďalšími osobnosťami starovekých a ranostredovekých dejín vyzdvihovaný ako etnický predok južných Slovanov; ilýrci ho hodnotili ako „*pravého opravdivého Ilýra*“. Split sa tak stal nielen významnou lokalitou ilýrcov, ale tiež symbolom ilýrskej svornosti.

Južní Slovanovia sa usilovali spoznať hlavne rozsiahle územie Balkánu, kde s neobyčajným záujmom pozorovali rozmanitosť a pestrosť oblastí i obyvateľov tzv. Veľkej Ilýrie. Takáto forma spoznávania krajiny nadobúdala počas vrcholnej fázy ilýrskeho hnutia (1836–1842) a aj v ďalšom období²⁹⁾ veľkú popularitu a obľubu. Chorvátsky historik Ante Franić hovoril v tomto kontexte až o ilýrskej obsesii za putovaním a poznávaním neznámych, ale povestných krajín, či obzvlášť atraktívnych oblastí „*ilýrskej domoviny*“.³⁰⁾

Územná koncepcia „*Veľkej Ilýrie*“ pritom nebola konkrétnejšie ohraničená a odvíjala sa skôr od predstáv ilýrcov o veľkosti tohto želaného fiktívneho priestoru. Väčšinou išlo o široký obraz balkánskeho celku. Podľa Bogoslava Šuleka sa „*pod názvom Ilýria kedysi rozumeli džžavy, ležiace medzi Jadranským a Čiernym morom, najmä dnešné Chorvátsko, Slavónsko, Dalmácia, Iстриa, Korutánsko, Kransko, Štajersko, južná strana Uhorska, Srbsko, Bosna, Čierna Hora, Bulharsko a Albánsko*.“³¹⁾ Ilýrci sa však častejšie

29) Aj v roku 1846 sa objavovali články, v ktorých autori nabádali k cestovaniu za účelom „*spoznávania vlasti*“ ako spôsobu života. V jednom z nich, v článku *O putovaní*, uverejnenom v *Danici* 1846 Dragutin Galec povzbudzoval čitateľov, aby „*cestovali, no nielen cestovali, ale nech všetko, čo budú na svojej ceste považovať za znamenité a zaujímavé, aj ukážu svetu*.“ – Dragutin GALEC, *O putovanju*, Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska 12, 1846, č. 45, s. 181n.

30) Ante FRANIĆ, *Motiv patriotizma u hrvatskim putopisa, I. Putopisi ilirizma (Posebni otisak)*, in: Radovi. Razdio lingvističko-filološki 1972–1973. I. Dio: Referati za VII. međunarodni kongres slavista, Warszawa, 21.–27. kolovoza 1973, Zadar 1973, s. 40.

31) Bogoslav ŠULEK, *Šta naměravaju Iliri?*, in: Miroslav Šicel (ed.), Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda, Zagreb 1997, s. 220.

sústredovali na etnicky i teritoriálne bližšie pásmo, takže vynechávali oblasti Albánska a Bulharska. Napriek tomu sa jednalo o obraz viac-menej neurčitý, navyše vzťahujúci sa na prostredie, vykazujúce sociálnu, jazykovú a náboženskú heterogenitu slovanského obyvateľstva. Užší variant územnej podoby „*Velkej Ilýrie*“ ponúkal aj Draškovičov geopolitický plán „*Kráľovstva ilýrskeho*“ ako politického územia, zahŕňajúceho územia Kranska, Korutánska, Štajerska, Istrie, Chorvátska, Slavónska, Dalmácie a Bosnu. Toto konkrétne vymedzené teritórium mal v budúcnosti spravovať bán, zodpovedný kráľovi.³²⁾ Podobná predstava o rozlohe „*Velkej Ilýrie*“ zaznieva i v populárnej básni Ljudevita Gaja *Horvatov sloga i zjedinjenje*, ktorú uverejnil vo svojom časopise, v *Danici ilýrskej*:

„*V kolu jesu vsi Horvati,*
ztare države,
Ztaroj Slavi verni svati
Z Like, Kerbave,
Krajnci, Štajer, Gorotanci
I Šlavonija,
Bosna Sreblji, Istrijanci
Ter Dalmacija...“³³⁾

V tom istom ročníku *Danice*, len o pol roka neskôr, uverejnil Gaj vo svojom článku *Naš narod už širší model ilýrskeho teritória: „Velká Ilýria, to jest Chorvátsko, Slavónsko, Dalmácia, dolné Uhorsko, Dolné Štajersko, Kransko, Korutánsko, Istria, Bosna, Čierna Hora, Hercegovina, Dubrovnik,*

32) Janko DRAŠKOVIĆ, *Disertacija iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, za buduću dietu ungarsku odaslanem, držan po jednom starom domorodcu kraljevinah ovih*, in: Miroslav Šicel (ed.), *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda. Stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb 1997, s. 55.

33) ALU-SNK, M 113 B5, Ljudevit GAJ, (1809–1872), *Narodna Horvatzka Poputnica od leta 1573*, B. m. 1839. Vo vydaných prameňoch napr.: Dubravko JELČIĆ, *Hrvatski književni romantizam*, Zagreb 2002, s. 154. Kvôli zrozumiteľnosti básne ponechávam iba v pôvodnom znení. Po vzniku *Danice* bola na jej stránkach hneď uverejnená: Ljudevit GAJ, *Horvatov szloga y Zjedinjenje za szvojega vszelyublyenoga Czeszara y Kralya FRANYU I. proti Francuzom vu letu 1813*, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* 1, 1835, č. 5, s. 17. Báseň (1833) neskôr zhudobnená, známa i podľa jej prvého verša ako: „*Još Horvatska ni propala*“, sa už počas ilýrskeho hnutia považovala za významné dielo z hľadiska ideologického pozadia ilyrizmu a tak je hodnotená aj v súčasnej chorvátskej historiografii.

*Srbsko, Bulharsko a tak ďalej...*³⁴⁾ Možno teda skonštatovať, že predstavy o území novodobej „*Ilýrie*“ neboli zjednotené nielen medzi ilýrcami, ale ani samotní jednotliví autori sa pri určovaní „*ilýrskej krajiny*“ nepridržali nijakých striktných hraníc.

Cestovatelia, spomedzi ktorých najznámejšími boli Ivan Kukuljević-Sakcinski, Antun Nemčić, Stanko Vraz a Matija Mažuranić, plnili zároveň úlohy akýchsi misionárov ilyrizmu. Počas svojich turistických ciest sa obliekali do typického ilýrskeho odevu, ktorý pozostával zo surky – krátkeho kabáta šedastej farby, ozdobeného pletenými šnúrkami, na hlave nosili typickú ilýrsku okrúhlu čiapku červenej farby so striebornými motívmi mesiaca a hviezdy – najdôležitejšími symbolmi ilýrskeho hnutia,³⁵⁾ na nohách mali obuté vysoké čižmy, a v chladnejšom počasí si obliekali kožuch z ovčej vlny.

Pramene ukazujú, že cestopisci väčšinou putovali krajinou osamote. Z ich cestopisných diel nezriedka vane melanchólia, ktorej sa pútnici nevyhýbali, naopak, na istých miestach – napríklad pri pohľade na ruiny – sa pre nich zdala byť priam žiaducou. Veselším a bodrejším tónom boli opisované územia, obývané bežným obyvateľstvom, funkčné chrámy a sakrálne pamiatky. Naopak, všetko, čo súviselo s „*ilýrskou*“ minulosťou, bolo vykresľované nostalgickejším, jemnejším a emotívnejším tónom. Tento odlišný prístup spôsobovala skutočnosť, že samotné „*ilýrske*“ územie nemalo vo vnímaní stúpcov ilyrizmu rovnorodú kvalitu. V krajine fiktívne rozlišovali *profánne* a *posvätné lokality*. Profánny priestor bol ilýrcami zväčša predstavovaný ako nacionálne homogenizovaný. Posvätný priestor sa vymykal bežnému typu vnímania. Na tomto mieste sa cestopisci zameriavali na vyzdvihovanie jedinečnosti a neopakovateľnosti konkrétnej lokality. Vyčleňovanie regiónov a miest, ktoré elity považovali za významnejšie z hľadiska užšej spätosti s historickým alebo iným prvkom národa v ilýrskom hnutí nebolo ojedinelé, ale bolo typickým javom pre formovanie nacionálnych hnutí vôbec. Takýmto posvätným miestom bol napríklad pre nemecké nacionálne elity Wartburg, pre štúrovcov Devín a pre ilýrcov Krapina.

Práve Krapina, ktorá bola považovaná za jedno z najstarších slovanských miest, legendárne sídlo bratov Lecha, Čecha a Mecha, sa stala najlákavejším cieľom ilýrskych výletov. Krapinská oblasť a zvyšky krapinských hradov

34) L. GAJ, *Naš narod*, s. 235.

35) Išlo o šesťcípu hviezdu Zorničku a pod ňou ležiaci strieborný dorastajúci mesiac na červenom poli, ktoré boli základnými symbolmi ilýrskeho hnutia.

(ilýrci sa o nich vyjadrovali ako o zámkoch) evokovali ilúzie o „*starodávnej dobe Slovanov*“, podobne ako štúrovcov fascinovala zrúcanina hradu Devín. Nostalgický kult ruín bol vôbec rozšíreným fenoménom európskych národno-emancipačných hnutí. Aj Ljudevit Gaj považoval krapinské okolie za pozostatok niekdajšej slovanskej slávy a veľkosti: „*Krapina, toto svojím vysokým vekom ako aj slávou v niekdajšej Ilýrii [...] pozoruhodné mesto leží v jednom z najčarovnejších údolí Zagoria [...] a hoci je teraz malá a bezvýznamná, od severu, juhu a západu ohraničená, na príkrych vysokých vrchoch ležiace zámky sú najvyššej historickej hodnoty. [...] Veľké aj vo svojom zániku, ukazujú na moc a obrovskú silu svojich staviteľov, ich niekdajšiu nádheru a ich stratený lesk.*“³⁶⁾ Úmerne s historickou hodnotou, akú ilýrci Krapine pripisovali, mohutneli aj ich citové dojmy z tohto miesta: „*Môžete si pomyslieť, ako nám srdce bilo, keď sme spozorovali [...] Krapinu, rodný domov [...] slovanských vojvodcov Čecha, Lecha a Mecha, ktorí severné slovanské štáty, Česko, Lešsko alebo Poľsko a Moskvu alebo Rusko založili.*“³⁷⁾

Legenda o Čechovi, Lechovi a Mechovi, známa v celom slovanskom priestore, slúžila ilýrcom na potvrdenie oprávnenosti základnej myšlienky ideológie ilýrskeho hnutia, ktorá vychádzala z predstavy autochtónnosti južných Slovanov na Balkáne. Išlo o legendu starého poľského pôvodu o troch bratoch, zakladateľoch slovanských národov. Mýtus mal rôzne variácie a kombinácie, hovorilo sa o dvojici – Čech a Lech alebo trojici bratov – Čech, Lech a Mech. Podľa najstaršieho vzoru, Veľkopoľskej kroniky boli bratia synmi Pana, vládkara Panónie.³⁸⁾

Podľa starších záznamov pochádzali bratia z Krapiny v Panónii, pričom táto lokalizácia nebola špecifikom len chorvátskych, ale aj poľských,

36) Ljudevit GAJ, *Die Schlösser bei Krapina*, in: Franjo Fancev (ed.), *Grada za povijest kniževnosti hrvatske. Knjiga 12. Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790–1832)*, Zagreb 1933, s. 183n.

37) Pavao ČAVLOVIĆ, *Dopis prijateljski iz Varaždina*, *Danica ilirska* 7, 1841, č. 38, s. 155.

38) Podľa R. Brtáňa si túto verziu osvojili najmä Slováci. Tí sa už v 18. storočí ocitli uprostred koncepcií severných, južných, východných a západných Slovanov, ktorí odvodzovali svoj pôvod od jedného z bratov. Brtáň píše: „*Problém pôvodu Slovanov zasiahol aj Slovensko, kde najmä S. Timon pokladal povest' o Čechovi a Lechovi za nosenie sovy do Atén. [...] Pretože Slováci ostávali vyradení a bokom, dožila sa povest' o Čechovi, Lechovi a Rusovi metamorfózy, a to tým, že sa im pridala otec P a n a z nich sa stali Pannoni, Slavania.*“ – Porovn.: Rudo BRTÁŇ, *Barokový slavizmus. Porovnávacia štúdia z dejín slovanskej slovesnosti*. Lipt. Sv. Mikuláš 1939, s. 59.

ruských a českých zdrojov.³⁹⁾ Legenda hovorí o bratoch Lechovi, Mechovi a Čechovi, sídliačich v Krapine, ktorí sa po smrti svojho otca rozhodli zbaviť sa rímskeho jarma. Ich sestra Vilina však bola zaľúbená do rímskeho miestodržiteľa, a vydala mu svojich bratov. Čech, Lech a Mech ju za trest zamurovali do veže a utiekli z krajiny. Potom Čech založil Česko, Lech Poľsko a Mech Rusko.

Krapina bola zhodou okolností rodným mestom vedúcej osobnosti ily-
rizmu, Ljudevita Gaja, čo v nacionálnej ideológii zohralo nemalý význam. Samotný Ljudevit Gaj videl v tejto súvislosti osobitné znamenie. Pôvod troch bratov v Krapine bol pre neho motivačným povzbudením pre vlastné poslanie vo formujúcom sa národnom hnutí a integrujúcom pôsobení medzi Slovanmi. V tomto duchu tlmočil i symboliku prsteňa, ktorý našiel, ako tvrdil, na zrúcaninách krapinského zámku. Prsteň mal tri kamene, ktoré mali symbolizovať postavy Lecha, Mecha a Čecha. Samotný okrúhly prsteň bol, podľa neho, symbolom celistvej a jednotnej Ilýrie. Prsteň Gaj označil ako „*annulus fatalis*“.⁴⁰⁾

Ljudevit Gaj bol oblasťou rodnej Krapiny a legendou, spájajúcou sa s ňou fascinovaný od svojich detských čias. Už ako mladý študent sa pokúsil o publikáciu príbehu v texte *Brevis descriptio loci Krapinae*, ale nedostal imprimatur od záhrebského cenzora. Ten mladému študentovi iba lakonicky odkázal, že „*lapajom sa treba učiť, a nie knihy písať*“.⁴¹⁾ Potom čo Gaj prešiel na gymnázium, podarilo sa mu ako sedemnásťročnému (v roku 1826) vydať po nemecky písané dielko *Die Schlösser bei Krapina*, kde spomína i legendu o slovanských bratoch. Príbeh prevzal z rukopisu duchovného otca Sklevického, ktorý našiel v knižnici krapinského fran-tiškánskeho kláštora.⁴²⁾ Neskôr, v rokoch 1851–1852 zaznamenal Gaj tento príbeh o starých krapinských hradoch a trojici bratov aj vo svojej autobiografii.

Krapina a s ňou súvisiaca legenda upútali pozornosť i Jána Kollára. Keď v roku 1841 túto oblasť navštívil, zaregistroval populárnosť príbehu medzi miestnymi obyvateľmi. S typickou dávkou zveličenia potom napísal,

39) *Tamže*, s. 56–67.

40) Joanna RAPACKA, *Leksikon hrvatskih tradicija*, Zagreb 2002, s. 122.

41) Slavko GOLDSTEIN – Milan MIRIĆ – Vera Č. ŠAIN-SENEČIĆ – Kate ZORZUT (eds.), *Povijest hrvatske književnosti u sedam knjiga. Knjiga IV. Ilirizam, realizam*, Zagreb 1976, s. 54.

42) Nikša STANČIĆ, *Gajevo „Još Horvatska ni propala“ iz 1832–33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Zagreb 1989, s. 109.

že „celé Horvatsko, obzvláště ale celá tato okolice široko daleko plná jest pověstí o zámku Krapině, o Čechu, Lechu a Mechu, zde někdy bydlejších a odtudto do Čech, Polska a Ruska se přestěhovavších. My jsme podání toto slyšeli nejen z ust kněží a učených, nýbrž i z ust dítek našeho hostinského, z ust sedlákův a bab.“ Pri pohľade na staré zručaniny krapinských zámkov nadobudol Kollár pocit, že „tato srovnalost místních těchto památek a podání horvatských se starými českými pověstmi [...] jest [...] důležitější nežli ty nejučenější domysly našich kmenozkumcův a slovozpytcův.“⁴³⁾ Aj z tohto dôvodu sa stala Krapina obľúbeným miestom organizovania spoločenských podujatí ilýrcov. V Krapine boli poriadané aj divadelné slávnosti, ktoré mali byť oslavou ilýrskej jednoty. Jednej z tých významnejších sa v roku 1841 okrem Jána Kollára zúčastnil i ruský cestovateľ a slavista Izmail Ivanovič Sreznevskij. Krapinská národná slávnosť, ktorej bol svedkom, začala dvoma dramatickými scévkami – *Chorvátska vernosť* a *Číslo 777* a bola zavŕšená bálom. Sreznevskij zaznamenal, že celé podujatie sa nieslo vo „vlasteneckom“ duchu: opona a steny okolo nej boli vyzdobené národnými farbami a miestnosť rozsvetcovalo množstvo sviečok. V úvode večera vyšiel spoza opony mladík v národnom odeve, ktorý prečítal prológ, „prekrásnym vlasteneckým duchom zložený“. Po divadelnom predstavení amatérskych hercov, ktorí zožali nadšený potlesk publika, pripravili ilýrci atrakciu v podobe „národného“ – bieleho, červeného a modrého ohňa. Vo dvorane hostinca s typickým názvom *U ilýrskej Zorničky* bol vzápätí otvorený bál, na ktorom sa „ohnivo tancovalo, [...] spievali sa národné piesne, [...] a orchester nič iné nehral, iba samé ilýrske melódie.“ Napokon vraj všetci zaspievali pieseň na slávu Čecha, Lecha i Mecha.⁴⁴⁾

Po oblastiach obývaných mimobalkánskymi Slovanmi podnikali ilýrci cesty väčšinou z vlastného rozhodnutia. Napríklad Bratislavu navštívili také osobnosti ako Ljudevit Gaj, Stanko Vraz, Dragojlo Kušlan či Ivan Kukuljević-Sakcinski. Obľúbenými cieľmi južných Slovanov bol však najmä severotaliansky, ale aj český a moravský región. Spoločnosť českých národovcov mala totiž u ilýrcov výbornú povest' – Čechov považovali za vyspelý národ so sľubne sa rozvíjajúcim nacionálnym životom. V ich korešpondencii sa v súvislosti s českou metropolou často hovorí ako o „Zlatej Prahe“. Vzťah ilýrcov k predstaviteľom českej nacionálnej elity výstižne vyjadril Stanko Vraz v liste ilýrcovi Franjovi Muršecovi: „*Mne*

43) J. KOLLÁR, *Cestopis, obsahující cestu do Horní Itálie*, s. 58.

44) Izmail SREZNEVSKIJ, *List o teatru u Krapini*, Danica ilirska 7, 1841, č. 37, s. 149–150.

*bolo na cestách [...] všade dobre, a najlepšie tu v Česku. Tu mi ani lepšie byť nemohlo. Česi sú praví Slovania; pohostinní až nad mieru. Obzvlášť milujú nás Ilýrov a chránia nás ako oko v hlave. Boh nech im oplati tú krásnu lásku všetkým dobrom tohto sveta a po smrti dá každému osobitne najlepšie miesto v raji nebeskom. Amen!*⁴⁵⁾

Ilýrci sa počas svojich ciest zameriavali na opis takých situácií a detailov, z ktorých potom mohli vyvodzovať črty, označované ako všeobecný slovanský, resp. „ilýrsky“ charakter. Išlo najmä o typickú slovanskú miernosť, mierumilovnú mentalitu, chrabrosť, dobrosrdečnosť a spevavosť. Tak napokon vyznieva i spomínaný prvý cestopis v *Danici*, v ktorom autor rozpráva o zážitkoch v Srbsku, o jeho vnímaní Srbov ako vitálnych, činorodých a bodrých ľudí, ktorých historické deje by sa mali vzhľadom na ich charakteristické povahové rysy skôr spievať, a nie písať.⁴⁶⁾ Spevavosť ako povahová danosť bola v ilýrskych cestopisoch zvlášť frekventovaným pojmom. Ilýrci, podobne ako i štúrovci, ju označovali za prirodzenú slovanskú vlastnosť. Dimitrija Demeter spájal spevavosť Slovanov s dobrotou ako ich typickou charakterovou črtou, ktorá bola od počiatku imanentná ich povahe: „*Že Slovania radi spievajú – to je svetu oddávna už známe; a kto sa trochu lepšie na ich srdce pozrel, musí priznať, že dobrota je ich hlavným charakterovým znakom. Správne vraví Schiller: Wo man singt, da lass` dich fröhlich nieder / Böse Menschen haben keine Lieder.*“⁴⁷⁾ Jeho verše túto skutočnosť akcentujú i v dramatických momentoch vojny:

„U bojnih Ilirah navada je stara
– Znak dobrote – pět u svakoj sgodi,
U smčrt istu pėsma njega vodi ...“⁴⁸⁾

„U bojových Ilýrov obyčaj je stará
– znak dobroty – spievať pri každej príležitosti,
na istú smrť pieseň ich vodi ...“

45) List S. Vraza F. Muršecovi z 28. septembra 1845, in: Franjo PETRAČIĆ (ed.), *Děla Stanka Vraza*. Dio V. Pésme, pabirci, proza i pisma Stanka Vraza, Zagreb 1877, s. 378.

46) *Serbia. Pismo iz Zemunskoga lazareta. Od S. (Iz Humoriste)*, Danica ilirska 3, 1837, č. 31 a č. 32.

47) D. DEMETER, *Izjasnjenja k Grobničkomu polju*, in: KOLO, članci za literaturu, umětnost i narodni život (ďalej len: KOLO) I., Zagreb 1842, s. 37.

48) D. DEMETER, *Grobničko polje*, in: KOLO I., s. 14

V cestopisnej črte *List z Banátu* autor, podpísaný ako „*vlastenec Rusan*“, opisoval atmosféru jednej spoločenskej zábavy v Banáte, kde vraj spoznal také „*ilýrske rajské veselie*“, že aj „*husle po ilýrsky spievali*“ a „*v celej záhrade kvitli ilýrske kvety*“.⁴⁹⁾

Z analýzy ilýrskych cestopisov vyplýva, že ilýrci mali tendenciu rozdeľovať obyvateľstvo na sympatické a antipatické, morálne a nemorálne, podľa toho, nakoľko sa cestopiscom javilo ako vlastenecké. Tento extrémny postoj sa nachádza v takmer všetkých cestopisných textoch a korešpondencii vrcholnej fázy ilyrizmu. Ľudia, ktorí boli pokladaní za „*Ilýrov*“, boli čistotní, veselej povahy a pohostinní, ostatní boli hodnotení ako „*neotesani*“.⁵⁰⁾ Antun Nemčić dokonca dospel k názoru, že „*ľudia, ktorí okrem mena nič slovanského nemajú, si nezaslúžia byť ani len spomenutí*“.⁵¹⁾ Tých však, ktorí patrili do prvej skupiny, ilýrci prepriato idealizovali: „*každý z nich pozná históriu svojho mesta, starodávne obyčaje; národné povesti a piesne sú tu zábavou takou lahodnou, ako u nás divadlá [...]*“.⁵²⁾

Medzi atraktívne oblasti ilýrskych cestovateľov patrilo najmä jadranské prímorie (z dalmátskej i severotalianskej strany) a oblasti, ktoré pokladali za exotické, najmä Bosna, Hercegovina a Čierna Hora. Podľa chorvátskeho literárneho vedca Vinka Brešića bola bosnianska oblasť považovaná za skutočný Orient.⁵³⁾ Ilýrcov lákala odlišnosťou kultúrneho a náboženského života. Nebránilo im to však klasifikovať Bosniakov ako členov „*svojho národa*“. Aj bosniansky stúpenec ilýrskeho hnutia, františkánsky rehoľník a publicista Ivan Frano Jukić v rozsiahlom zemepisno-historickom opise Bosny tvrdil, že „*národ v Bosne je jeden, a to slovanský, nárečia ilýrskeho*“.⁵⁴⁾

Samotné ilýrske cestopisy sú presiaknuté silne patriotickým motívom a patetickými reflexiami o domovine a o „*ilýrskom národe*“. V ilýrskom hnutí bol rozšírený názor, že vlastenecké cesty sú dôležité nielen pre spoznávanie krajiny a početnosti „*ilýrskeho obyvateľstva*“, ale aj pre rozvíjanie vlasteneckého citu a mnohých iných – doteraz azda netušených cností.

49) *Dopis iz Banata*, Danica ilirska 7, 1841, č. 33, s. 133–135.

50) A. N. GOSTOVINSKI, *Putositnice*, s. 479. Gostovinski bol pseudonym Antuna Nemčića.

51) *Tamže*.

52) *Put u Senj od Ivana Kukuljevića Sakcinskog*, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska 9, 1843, č. 47, s. 187.

53) Vinko BREŠIĆ, *Hrvatski putopisi*, Zagreb 1996, s. 10.

54) I. F. JUKIĆ iz Bosne, *Zemepisno-povjestno opisanje Bosne*, Danica ilirska 7, 1841, č. 29, s. 117.

Podľa ilýrskeho publicistu Pavaa Čavlovića ešte len „čas ukáže, nakoľko bude cestovanie národu i domovine užitočné.“⁵⁵⁾

Popularita cestovania a cestopisného čítania stúpala najmä od štyridsiatych rokov. *Danica ilýrska* ako prvý ilýrsky časopis prinášala krátke fragmenty z cestopisnej prózy zahraničných i domácich autorov. Už v prvom ročníku sa v nej objavil Milakovićov zemepisný náčrt *Popis Čiernej Hory*,⁵⁶⁾ čo však nemožno celkom považovať za cestopisný žáner. Ide skôr o faktografický opis čiernohorskej oblasti. Typickým cestopisným textom v *Danici* bol preklad článku anonymného autora *O Srbsku* v roku 1837.⁵⁷⁾ Okrem toho preberala *Danica* fragmenty z cestopisných diel Ufona Horna, Václava Staněka, Izmaila I. Sreznevského, Jána Kollára a iných autorov.⁵⁸⁾ Prvým publikovaným cestopisom spomedzi spisovateľov ilyrizmu bol *List vlasteneckého cestovateľa z Dalmácie* od Ivana Trnského.⁵⁹⁾

Najznámejším cestopisným dielom ilyrizmu, ktoré prinášalo zaujímavosti z jadranského primoria sa stali *Putositnice* Antuna Nemčića. V mnohom sa inšpiroval Kollárovým *Cestopisom do Horní Itálie*. Podobne ako Ján Kollár, aj Antun Nemčić považoval túto oblasť za pôvodne osídlenú Venétmi, teda „*Slovanmi*“, potomkovia ktorých tam vraj dosiaľ žijú. V Padove, Mantove, Miláne, všade spoznával „*Ilýrov*“. Ako tvrdil, obyvatelia ho i sami pristavovali so slovami: „*My sme všetci Ilýri, a za takého aj my vás podľa odevu pokladáme.*“⁶⁰⁾ Obzvlášť Benátky považoval Nemčić za „*slovanské*“ mesto, v ktorom nielenže býva mnoho „*potaliančenských Slovanov*“, ale títo aj doposiaľ vedia spievať „*piesne, ktoré na slávu Kráľovića Marka ešte i dnes po našich stránach počuť.*“⁶¹⁾

55) Pavao ČAVLOVIĆ, *Prijateljski dopis iz Primorja*, *Danica ilirska* 7, 1841, č. 34, s. 138.

56) Dimitrije MILAKOVIĆ, *Opisanije Cerne Gore*, *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* 1, 1835, č. 19 a č. 20.

57) *Serbia. Pismo iz Zemunskoga lazareta. Od S. (Iz Humoriste)*, *Danica ilirska* 3, 1837, č. 31 a č. 32.

58) Ufon HORN, *Putovanje kralja Sakonskoga iz Tersta u Dalmaciju*, *Danica ilirska* 4, 1838, č. 35 a č. 36; Dragutin Wladislav ZAP, *Posledni dan u Lavovu (Iz Českoga „Wlastimila“)*, *Danica ilirska* 7, 1841, č. 23–25; *Ulomak Sreznjevsckoga dopisa iz Rêke*, *Danica ilirska* 8, 1842, č. 15–17; Jan KOLLÁR, *Domoljubi u Mletcih (Izvadak iz Kollarova „Cestopisa“)*, *Danica ilirska* 9, 1843, č. 50.

59) Ivan TRNSKI, *Dopis domorodnoga putnika iz Dalmacije*, *Danica ilirska* 5, 1839, č. 35, s. 137n. Krátko nato boli v *Danici* uverejnené ďalšie Trnského cestopisy: *Dopis iz Dalmacije*, *Dopis iz Tërsta*, *Danica ilirska* 5, 1839, č. 44 a č. 48.

60) A. N. GOSTOVINSKI, *Putositnice*, s. 442.

61) *Tamže*, s. 445 a 446.

Najoceňovanejšie cestopisné dielo o balkánskom juhu napísal Matija Mažuranić v roku 1842. Bosniansko-hercegovinská oblasť, ktorá bola viac ako storočie pod osmanskou okupáciou, bola v záhrebskom prostredí ilýrskych elit opradená fluidom tajomstva. Najmladší z päťice známych bratov Mažuranićov⁶²⁾ sa po dohovore s bratmi vydal tajne, so sfalšovanými dokumentmi do Bosny. Cestu absolvoval prevažne pešo, pričom prechádzal cez územie Slavónska a Srbska. Po ročnom pobyte napísal *Pogled u Bosnu*,⁶³⁾ ktorý vyšiel v roku 1842 anonymne, ale jeho autorstvo bolo všeobecne známe. Už o tri roky neskôr vyšlo dielo v Prahe, v českom preklade Wiléma Dušana Lambla.⁶⁴⁾ Mažuranićov cestopis nevybočuje z typického rámca ilýrskych emotívne a fabulačne ladených textov. Bosnu opisoval ako krajinu, v ktorej „iba naši bratia, Ilýri bývajú.“ Kultúra, obyčaje a dokonca i jazyk sa mu zdali podobné ako v domácom prostredí: „v Bosne sa hovorí ilýrskou rečou, zmiešanou s tureckými slovami.“⁶⁵⁾

Ilýrski cestopisci sa usilovali navodiť dojem reálne existujúcej južnoslovenskej jednoty. Dokonca aj v roku 1846, keď sa vybrala skupina hudobníkov na turné po Srbsku (medzi nimi sa nachádzal i najvýznamnejší skladateľ ilyrizmu Vatroslav Lisinski – vlastným menom Ignác Fuchs, ktorý v tom istom roku skomponoval jednu zo svojich najúspešnejších oper, *Ljubavi zloba*), viac ako o umeleckých aktivitách chorvátskych hudobníkov informoval cestopisec o „bratskej pohostinnosti domácich.“⁶⁶⁾

Fabulovaním južnoslovenskej pevnosti a jednoty sa vyznačovali najmä diela Antuna Nemčića a Ivana Kukuljevića-Sakcinského. Tí na svojich cestách vyhľadávali prvky, ktoré by boli dôkazom homogenizovaného stavu „Ilýrov“. Počas svojej návštevy Senja, sídla rodu Frankopanovcov, opisoval Sakcinski obyčaj dalmátskych pastierov nosiť červené čiapky – typický

62) Najvýznamnejšími z bratov boli Antun Mažuranić (1805–1888), literát a publicista, venoval sa dejinám „ilýrskeho“ jazyka a literatúry a Ivan Mažuranić (1814–1890), politik a básnik, autor známej poémy *Smrt Smail – Agu Čengića*.

63) *Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839–40 po Jednom Domorodcu*. Zagreb 1842.

64) Matija MAŽURANIĆ, *Pohled na Bosnu, čili, Krátká cesta do oné krajiny: vykonaná r. 1839–40 od jednoho krajana*, Praha 1845. Ešte o rok skôr bola časť Mažuranićovho cestopisu preložená prof. Vaničkom, ako o tom informuje Stanko Vraz a uverejnená v časopise *Ost und West*. – Porovn. *Literární zprávy*, Časopis českého museum 18, zv. IV, Praha 1844, s. 622.

65) NSK ZRSK, R 5838, Matija MAŽURANIĆ, Rukopisna ostavština 19. st.

66) *Misli o putovanju našem*, Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska 13, 1847, č. 40, s. 159n.

znak záhrebských ilýrcov. Informoval o tom s charakteristickou dávkou nadsázky: „*Hlavy všetkých týchto pastierov sú pokryté červenými čiapkami, ktoré som videl na hlave skoro každého starca i dieťaťa od Karlovaca [...] až do Senja. S tou čiapkou sa rodí, [...] pod tou čiapkou zomrie, lebo zostal tam ešte zvyk ..., že sa každý s tou čiapkou zakope.*“⁶⁷⁾ Stanko Vraz v liste Dragojle Štauduarovej pri opise Kranska uvádzal, že obyvatelia chodili oblečení v jednoduchých odevoch bielej, červenej a modrej farebnej kombinácie, teda v „*národných*“ farbách. Okrem vonkajších znakov, prostredníctvom ktorých z jednoduchých sedliakov vytvárali „*Ilýrov*“, nachádzali cestopisci zhodu i v celkovom výzore postáv a tvári: poväčšine išlo o vysokých, zdravo vyzeraajúcich ľudí, „*peknej okrúhlej slovanskej tváre*“, ktorú považovali za „*pravú južnoslovanskú tvár*“,⁶⁸⁾ podobne ako okrúhlu tvár za prototyp „*slovanskej*“ tváre označoval aj Ján Kollár. Ten videl v tomto type „*vyformovaný*“ slovanský charakter: „*Neb jsem viděl, že duch veselosti, smích a zpěvy lidský obličej přivozují k pěkné okrouhlosti; a kdo nezná to, že tyto ctnosti v našem národu jsou obyčej, panující ode jakživosti?*“⁶⁹⁾ Významnou črtou cestopisných diel bolo i konštruovanie predstáv, že ilýrska jednota nielenže reálne existuje, ale vždy aj jestvovala a nikdy nebola narušená. Dôležitým znakom malo byť pritom zachovanie obrazu pôvodnosti: „*všetci ostali ešte v duchu starinskom [...] všetko, čo sa tu vidí a počuje, nosí biľag najstarších čias: i tváre, i odev, i obyčaje obyvateľov, i mená dedín a prostredia, v akomkoľvek bývajú.*“⁷⁰⁾

Vytváranie ilúzie ilýrskej jednoty a súdržnosti bolo azda najvýraznejším rysom všetkých cestopisov ilýrcov. A skutočne sa pri ich čítaní naskytá dojem, že boli písané skôr ako účelová propagácia ilyrizmu, než ako cestopisná výpoveď. Z hľadiska historickej analýzy však boli vlastenecké cesty a cestovanie Chorváto v podnetné najmä tým, že skúmaním spôsobu života

67) Ivan SAKCINSKI, *Put u Senj*, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska 9, 1843, č. 46, s. 181–182. Senj navštívil aj Izmail Sreznevskij, ktorý nad ruinami frankopanského sídla skonštatoval, že sa „*nemůže netešiť, že tam vládne slovanstvo.*“ – *Ulomak Srezněvškoga dopisa iz Rěke*, Danica ilirska 8, 1842, č. 17, s. 65.

68) List S. Vraza Dragojle Štauduar zo 4. apríla 1841, in: F. PETRAČIĆ (ed.), *Děla Stanka Vraza*, s. 62 a 65. (V roku 1844 bol tento rozsiahly list o zážitkoch a postrehoch z ciest po „*Hornej Ilýrii*“, ktoré Vraz podnikol spoločne s Ivanom I. Sreznevským, publikovaný v časopise *Iskra* pod názvom *Put u gornje strane.*)

69) Jan KOLLÁR, *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvých*. Pešť 1832, znelka 21.

70) List S. Vraza Dragojle Štauduar zo 4. apríla 1841, in: F. PETRAČIĆ (ed.), *Děla Stanka Vraza*, s. 62.

iných etník a vzdialenejšieho obyvateľstva a jeho porovnávaním s domácou úrovňou mohli presnejšie vymedziť kultúrnu identitu vlastného etnika a tým prispieť k novej interpretácii nacionálnych ideí. Ilýrske cestopisy tak na jednej strane odkrývali pohľad stúpencov ilyrizmu na jednotlivé etnické rozdiely južných Slovanov a na druhej strane implicitne zachytávali aj obraz ich vlastnej sebareflexie.

MISSIONARIES OF THE ILLYRIAN MOVEMENT ETHNICALLY MOTIVATED TRAVELS OF SOUTH SLAVS IN 1830s AND 1840s

In her study the author has focused on the travelling activities and ethnically motivated walks of the supporters of the South-Slavonic integration movement in the first half of the 19th century – illyrism. The cultural elites reminded themselves of the popular themes of the “national” history in ruins of old places and settlements as well as on hills and peaks which were considered national symbols at the time. The areas that were connected with important places of Slavs in the collective memories, or localities on the ground of which they reminded themselves of selflessness and martyrdom of “their” ancestors, were most popular in particular. While within the Slovak territory the ruin of the Devín castle associated to the Great Moravian tradition should be mentioned in the first place, in Croatia it was Krapina that was such a place emblazoned with legends, an ancient seat of three Slavic brothers – Lech, Mech and Čech according to the representatives of the Illyrian movement and considered one of the oldest Slavic towns.

Travelling in the Balkan and getting to know the local population were the main reasons for becoming familiar with the national spirit. On their patriotic trips the Illyrian travellers fulfilled the task of the so-called missionaries of illyrism, wore the typical Illyrian clothes and strived to gain support for their objectives.

The article also mentions the Slavic elites planning to travel out of their ethnic territory, these intentions being conditioned by their internal feeling of relationship to the whole Slavic world. Due to this reason they set out on journeys to get to know the territories out of the Habsburg monarchy. On their trips they then “discovered” the Slavic origin of people living e.g. in some Italian towns etc. In its end the article deals with an analysis of selected Illyrian travelogues.